

УДК 330.101

DOI <https://doi.org/10.32851/tnv-pub.2021.2.10>

СИСТЕМНИЙ ПІДХІД ДО ПРОБЛЕМ ДОСЛІДЖЕННЯ УПРАВЛІНСЬКИХ АСПЕКТІВ ТРАНСФОРМАЦІЙ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

Потравка Л.О. – доктор економічних наук, професор,
професор кафедри публічного управління та адміністрування
Херсонського державного аграрно-економічного університету
ORCID: 0000-0002-0011-2286

Основними проблемами досліджень трансформаційного процесу економічної системи є обрання загального теоретичного підходу та методів їх здійснення. Використання системного підходу є початковим етапом формування нової наукової парадигми, необхідної для створення ефективної структури національної економіки у ході трансформаційних перетворень. Визначено та обґрунтовано засади формування системної парадигми в межах еволюційної економічної теорії. Доведено, що з точки зору системного підходу реалізується намагання багатаспектного розгляду соціально-економічних утворень як комплексів, що мають риси технологічних, економічних, соціальних, інституційних, біологічних та інших систем. Головним об'єктом розгляду є соціально-економічні системи, а предметом – їх розвиток, що базується на взаємодії внутрішніх підсистем та впливі зовнішніх систем і середовищ. Дослідженнями доведено, що системна парадигма адаптована до сучасних умов економічних досліджень, відкриває можливості створення структурно-функціональної моделі економіки, але процес моделювання економічної системи, як складової, буде характеризуватися наявністю припущень та спрощеннями, що надає можливість лише приблизно відобразити реально існуючу економічну систему.

Ключові слова: система, еволюція, розвиток, трансформація, економічна система, управління.

Potravka L.O. A systematic approach to the problems of researching the management aspects of the transformation of the national economy of Ukraine

The main problems of research of the transformation process of the economic system are the choice of the general theoretical approach and methods of their implementation. The use of a systems approach is the initial stage in the formation of a new scientific paradigm necessary to create an effective structure of the national economy in the course of transformational transformations. The principles of formation of the system paradigm within the framework of evolutionary economic theory are determined and substantiated. It is proved that from the point of view of the system approach the attempt of multifaceted consideration of social and economic formations as complexes having features of technological, economic, social, institutional, biological and other systems is realized. The main object of consideration is socio-economic systems, and the subject - their development, based on the interaction of internal subsystems and the influence of external systems and environments. Research has shown that the system paradigm is adapted to modern conditions of economic research, opens the possibility of creating a structural and functional model of the economy, but the process of modeling the economic system as a component will be characterized by assumptions and simplifications. The components of the transformation of the economic system are evolutionary, reformation and revolutionary. In particular, evolutionary transformation is a continuous process of self-development, the source of which is in the system itself, covers it completely and leads to the gradual formation of system integrity on the basis of emerging contradictions in the system. This transformation can be characterized as a gradual, smooth process that eliminates sharp jumps and bifurcations.

Key words: system, evolution, development, transformation, economic system, management.

Постановка проблеми. Процеси трансформації соціально-економічних систем переважної більшості національних економік наприкінці 1990-х рр. минулого століття, нестабільний стан економіки у послідуочий період, не могли бути пояснені існуючими теоретичними позиціями неокласичної, інституційної та еволюційної

парадигмами. Також не було сформовано єдиного загальноприйнятого визначення «економічної системи», а підходи дослідників залежать переважно від прийнятого ними рівня абстракції та обраного об'єкта дослідження. Основні ідеї системної парадигми являють собою узагальнення, розвиток, модифікацію або трансформацію ідеї еволюційної парадигми. Тобто, системну парадигму можна вважати наслідком інтенсивного розвитку еволюційної економічної теорії.

Зв'язок в важливими науковими дослідженнями. Основами досліджень економічних процесів та явищ з позиції системного підходу базуються на наукових здобутках таких дослідників як: С.І. Архангельський, В.П. Беспаленко, С.У. Гончаренко, Ф.Ф. Корольов, Н.В. Кузьміна, В.В. Краєвський, Берталанфі, А. Раппапорт, І.В. Блауберг, В.М. Садовський, Є.Г. Юдін, А.І. Уємов та ін. В практиці економічної науки пропонується велика кількість підходів щодо можливості прогнозування та визначення напрямів подальшого розвитку економічної системи. Актуальним визначено системний підхід, який характеризується міждисциплінарною природою.

Аналіз дослідження. Дослідження еволюції базисних концепцій економічної теорії дозволяє виокремити три основних парадигми економічної науки ХХ ст., такі як неокласична, інституційна, еволюційна. Кожна з них започаткувала відповідний напрям економічної теорії, зокрема, неокласична економіка, інституційна економіка та еволюційна економіка. Найбільшу популярність останнім часом має еволюційна парадигма та заснована на ній еволюційна економіка, започаткована на наукових здобутках Й. Шумпетера. У зв'язку з докорінними змінами теоретичної економіки на початку ХХІ ст., які відбулися в результаті фінансово-економічної кризи 2008–2010 рр., виник новий напрям економічної теорії – системна парадигма, яка доповнює та синтезує традиційні неокласичні, інституційні та еволюційні концепції.

Системний підхід є одним з методологічних напрямів сучасної науки, формування якого було пов'язано з подолання кризи у науковому пізнання ХІХ–ХХ ст. Починаючи дослідження поняття «система» з цього періоду, звернемо увагу на основні групи поняття з огляду на спільну основу побудови визначення та закладеного змісту. Теоретична основа системного підходу склалася в результаті поєднання основних напрямів – загальної теорії систем та основ кібернетики. Л. Бетарланфі, досліджуючи розвиток біопопуляцій, встановив загальні принципи і закономірності поведінки цілісності спільності, об'єднаної внутрішніми зв'язками. Дослідник трактував систему як «сукупність взаємодіючих елементів, які знаходяться в певній взаємодії один з одним та зовнішнім середовищем» [3]. Ним було визначено три основних ознаки системи: 1) наявність цілої сукупності елементів; 2) їх узгоджена взаємодія; 3) взаємодія та зв'язок з зовнішнім середовищем, що забезпечує розвиток системи [1].

Іншим ідейним джерелом системного підходу вважають теорію кібернетики, яка ґрунтується на дедуктивних дослідженнях У. Ешбі, в роботах якого здійснюється акцентування на значенні особливої природи взаємовідносин системи із зовнішнім середовищем. Ним було виявлено через ці зв'язки структурний склад системи та характер її функціонування, а також сформовано загальні принципи управління [2]. Саме його трактування можна віднести до другої групи визначень, оскільки вони пов'язані з цільовим спрямуванням активності, стосуються організаційно керованих систем, до яких також належать економічні системи. В цілому другу групу визначень характеризує трактовка Садовського В.Н. «система – складна єдність, сформована багатьма факторами, які мають спільний план або переслідують спільні цілі» [3]. Розвиваючи це положення, А. Ухтомський визначив поняття функціональної системи, як тимчасове поєднання процесів та структур,

які об'єдналися з метою досягнення мети. При цьому «система» визначається як «...функціональна сукупність матеріальних утворень, що сприяють досягненню певного результату, необхідного для задоволення вихідної потреби» [4].

Третю групу визначень можна об'єднати спільними ознаками досліджуваних об'єктів. Дослідження А. Холла, А. Умова, Ю. Урманцева сформували внутрішню організованість та цілеспрямованість як основні властивості системи, зокрема соціально-економічної. Такий методологічний підхід спростовує визначення системи на основі принципу зв'язку складових частин, тому що взаємодія здобуває системні ознаки через властивості цілісності та інтегрованості. У цьому контексті особливого значення набули дослідження І. Блауберга, який надав більш розширене уявлення про систему та системний підхід, як нове направлення досліджень системи.

З методологічної точки зору, сформованою І. Блаубергом, виникнення системного підходу в науці можна пов'язати не тільки з необхідністю опрацювання накопиченого емпіричного матеріалу, а більшій мірі завдяки радикальному перегляду понятійного апарату в різних галузях науки. У сфері соціального пізнання, об'єктом якого також є економічна діяльність людини, нова ситуація визначається рядом обставин. Зокрема, виникнення диспропорцій розвитку різних соціальних інститутів, загострення соціальних катаклізмів примусило відмовитися від лінійно-однорідного характеру суспільного розвитку гегелівської схеми та виокремити проблему дійсного цілісного, багатоаспектного вивчення дослідження світу [5].

Обґрунтування нових принципів пізнання було пов'язано з відмовою від концептуальних передумов попередньої науки, зокрема, елементаризму та механіцизму. По суті всякий період узагальнення накопичених даних у будь-якій науці супроводжується виходом за межі елементаристичного підходу та прийняттям в певній формі ідеї цілісності. Проблема дослідження складних об'єктів обґрунтовувалася як зведення складного до простого. У протилежність існуючим раніше уявленням про цілісність І.В. Блауберг стверджував, що концепція цілісності аргументує наявність у цілісного об'єкта таких властивостей та якостей, які не можуть належати його частинам.

Узагальнюючи висновки передових дослідників системної теорії, можна зазначити, що поняття цілого, цілісності та системи І.В. Блауберга, як цілісної ієрархічно організованої понятійної системи та є підсистемою наукового знання в цілому, що розглядається з позиції інтеграції та синтезу, визначається класичним в галузі дослідження системного підходу. З цієї позиції основними ознаками системи можна вважати: 1) наявність цільної сукупності елементів, кожний з яких являє собою неподільну одиницю в межах цієї системи; 2) наявність функціональних характеристик системи в цілому та у кожного окремого компонента окремо; 3) наявність двох і більше типів зв'язків, що визначають її структурні, функціональні, комунікативні та інтеграційні властивості; 4) ієрархічність та управління, цілі та доцільність характеру, процеси самоорганізації, функціонування та розвитку [5].

Нові принципи системного підходу почали використовуватися не тільки в окремих спеціалізованих науках, але і для вирішення комплексних проблем ХХ ст. У цьому контексті найбільш вагомим є концепція узагальненої сили, методологічним фундаментом якої стала системно-структурна ідея В.І. Вернадського. Ця концепція на сучасному науковому рівні розглядає питання глибокого єднання біотичних та абіотичних факторів існування життя на Землі. З методологічної точки зору концепція Вернадського базується на принципі цілісності, але вперше в таких глобальних масштабах. Якщо в попередніх дослідженнях відображалися системності, зокрема цілісність відносно певного об'єкта, дійсно відмежованого від власного середовища, то Вернадським цілісність біосфери стала предметом,

а в певному розумінні, результатом дослідження [6]. Інакше кажучи, у традиційних дослідженнях цілісність розглядалася як дещо наявне ще до моменту дослідження, а головним завданням було виявлення специфічних зв'язків, підтверджуючих цілісність реальною. Концепція біосфери побудована протилежним чином: з детального аналізу певних типів зв'язків обґрунтовано висновок про цілісність об'єкту, обмеженого цими зв'язками. Методологічне значення системного підходу в біологічних дисциплінах та екології найбільш чітко виражається в орієнтації на виокремлення та аналіз різних типів зв'язків системи що досліджується.

Узагальнюючи поняття системного підходу в різних галузях науки, можна конкретизувати його визначення відносно економічної науки. Таким чином, системний підхід – це сукупність теоретичних та логіко-гносеологічних засобів, призначених для вивчення складно організованих систем, їх проектування, створення та управління, який може бути реалізований за умови детального дослідження зв'язків на підсистемному та елементному рівнях [адаптовано 1–6].

На початку XXI ст. проблеми в національних економіках багатьох країн світу були пов'язані з процесом їх глобалізації та інтеграції, які супроводжувалися трансформаціями економічної, соціальної та політичної сфер діяльності людства. Існуючі до цього теорії неокласичного, інституційного та еволюційного спрямування в значній мірі характеризуються фрагментарністю, статичністю, недостатньою можливістю визначити взаємодії різноякісних економічних явищ. Найбільш поширений неокласичний підхід, що почав інтенсивний розвиток з 1920 р., визначає економічну систему як сукупність економічних агентів, які здійснюють процеси виробництва, споживання та обміну, в умовах факторних обмежень у вільному економічному просторі, з метою отримання максимального прибутку. Головним об'єктом досліджень обирається економічний агент, а предмет дослідження – дії агента на ринку.

Таблиця 1

Засади формування системної парадигми в межах еволюційної економічної теорії

Концепція еволюційної економічної теорії	Відображення концепції у структурі системної економічної теорії
Значення впливу популяції агентів на процес еволюції	Значення економічних систем різного рівня та популяції агентів у глобальній економічній системі
Врахування індивідуальності агентів	Врахування різнорідної природи економічних систем
Визнання існування генетичних механізмів передачі ознак спадковості	Визнання закономірностей процесу формування нових економічних систем на основі існуючих
Анізотропність та неоднорідність часу при збереженні напряму економічної динаміки. Вплив минулого на майбутнє.	Неоднорідність часу, наявність мінливості та спадкоємності. Системність як цілісність у просторі та часі.
Природний відбір як процес розвитку популяції за рахунок економічних агентів, що вдало конкурують	Системний набір як принцип формування системи шляхом добровільного об'єднання
Значення інновацій як рушійна сила розвитку економіки.	Значення інновацій як основного джерела трансформацій економічного простору. Врахування окремих ролей інноваційних, медійних та консерваційних систем.

Джерело: адаптовано [1; 4; 6; 7; 8].

Процес розвитку економічної системи світу та національних економік країн у XX столітті здійснювався під впливом політичних, соціальних, екологічних, культурних, релігійних та інформаційних факторів. Модернізація виробництва, як результат науково-технічного прогресу, дозволила перейти на якісно новий високий рівень господарювання підприємств різних галузей, які забезпечили ринки значними обсягами продукції. Окрім цього, зміна засад господарювання, розбудова інфраструктури та необхідність вдосконалення процесу управління, стали причинами виникнення нової парадигми економічної теорії – інституційної, оскільки пануюча до 80-х років минулого століття неокласична теорія втратила можливість прогнозування можливих перетворень та її здобутки набули меншої цінності у практичному застосуванні.

Беззаперечним є факт важливості відображення функціональності, цілеспрямованості, динамічності та різноманітності, як властивостей системи, поряд з такими фундаментальними властивостями як зв'язність, цільність, відкритість, ієрархічність. На основі існуючої необхідності теоретичних засад організації сучасної економічної системи, Я. Конраї було виокремлено четверту системну парадигму. В її межах соціально-економічний простір розглядається як сукупність економічних систем, об'єднуючих агентів, інститути та інституції, а також генетичні механізми відтворення популяції агентів.

Таким чином, з точки зору системного підходу реалізується намагання багатоглядного розгляду соціально-економічних утворень як комплексів, що мають риси технологічних, економічних, соціальних, інституційних, біологічних та інших систем. Головним об'єктом розгляду є соціально-економічні системи, а предметом – їх розвиток, що базується на взаємодії внутрішніх підсистем та вплив зовнішніх систем і середовищ. Дослідник Г.Б. Клейнер визначає відмінністю економічної системи участь у виробництві, споживанні, розподілу та обміну економічних благ, а сама економічна система – відносно стійка у часі і просторі частина соціально-економічного простору, яка має властивості зовнішньої єдності, внутрішньої різноманітності та гносеологічної цілісності (принцип «методологічної систематики») [6].

Складність досліджень національної економіки України полягає у відсутності чітко встановлених зв'язків на підсистемному рівні та визначення ступеня впливовості на ефективність діяльності економічної системи держави. Зокрема, відсутність можливості встановити у вартісних показниках вплив політичної, ідеологічної, релігійної складової. Це ускладнює науковий пошук та перехід від конкретного сприйняття економічної системи у вигляді фінансово-виробничих відносин на рівень абстрактної моделі з використанням міждисциплінарного рівня сприйняття.

Дослідженнями доведено, що системна парадигма адаптована до сучасних умов економічних досліджень, відкриває можливості створення структурно-функціональної моделі економіки, але процес моделювання економічної системи, як складової, буде характеризуватися наявністю припущень та спрощеннями, що надає можливість лише приблизно відобразити реально існуючу економічну систему. За таких умов зменшується точність відображення об'єкта, що унеможливує реалізацію системного підходу, а дослідження мають загальний характер. У такому разі класифікація систем на відкриті та закриті є досить умовною і потребує деталізації. Зокрема, І.В. Блауберг усі існуючі сукупності об'єктів поділив на три класи: організовані сукупності (не має системного характеру), неорганічні та органічні – характеризуються наявністю зв'язків між елементами та виникненням у цілісної системи нових властивостей, які відсутні у кожного окремого елемента (емерджентність) [4].

Таким чином, зв'язки, цілісність та обумовлена ними стійка структура вважаються відмінними ознаками органічної системи, що розвивається самостійно як ціле, яка в процесі свого індивідуального розвитку проходить послідовні етапи ускладнення та диференціації. Виокремлення економічної системи як органічної надає можливість здійснювати вивчення трансформаційних процесів з позиції системного підходу, оскільки дозволяє уникнути статичності, однобічності її трактування, визначити вектор трансформації, обрати критерії класифікації цих процесів у напрямку становлення цілісності системи [7]. Системний підхід розкриває найбільш загальний, глибокий системотворчий зв'язок, що реалізує цілісність економічної системи стосовно її елементів. При цьому найважливішим є визначення місця кожного елемента, здатність їх відносно самостійно здійснювати свої функції в межах системи, а їх функціональною характеристикою – взаємозв'язки між елементами. Критеріями реалізації системного підходу можна вважати зв'язки елементів та їх цілісність. Але трансформаційні процеси з позицій системного підходу не виключають перерв у вигляді економічних криз, які мають силу «творчого руйнування» [8; 9]. Саме після різких спадів спостерігаються потужні підйоми, в чому і полягає сутність головного механізму соціально-економічного зростання. Трансформація у такому контексті розглядається як засіб розвитку економічної системи. Складовими трансформації економічної системи є еволюційна, реформаційна та революційна. Зокрема, еволюційна трансформація являє собою безперервний процес саморозвитку, джерело якого перебуває в самій системі, охоплює її повністю та приводить до поступового становлення системної цілісності на основі виникаючих протиріч в системі. Таку трансформацію можна характеризувати як поступовий, плавний процес, що виключає різкі стрибки та біфуркації.

Висновки. З точки зору системного підходу трансформація економічної системи є засобом розвитку, що діє на еволюційній, реформаційній та революційній основі. Системні критерії можуть бути зведені до певних показників, які характеризують її зміни. Насамперед, до таких критеріїв слід віднести цілісність, стійкість, безпека та доцільність. Основні положення неокласичної, інституційної, еволюційної та системної парадигм не дозволяють в повній мірі відобразити процеси розвитку економічної системи в цілому та трансформацію зокрема. На засадах існуючих теоретичних здобутків та практичного значення економічної науки виникла синергетична парадигма у контексті досліджень економічних систем.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Берталанфи Л. Общая теория систем – обзор проблем и результатов. Системные исследования. Москва : Наука, 1976.
2. Эшби У.Р. Общая теория систем как новая дисциплина. *Исследования по общей теории систем*. Москва : Наука, 1969; Изд. 4-е. 102 с.
3. Садовский В.Н. Основания общей теории систем. Логико-методологический анализ. Москва : Наука, 1974, 279 с.
4. Блауберг И.В. Целостность и системность. Системные исследования. Ежегодник 1977. Москва, 1977.
5. Клейнер Г.Б. Системная парадигма и системный менеджмент. *Российский журнал менеджмента*. 2008. Т. 6. № 3, С. 29–40.
6. Скиба А.Н. Резонанс-эффекты в экономике: формирование системно-синергетического эффекта. *Труды ИСА РАН*. Том 61. 2011. С. 23-36.
7. Евстигнеева Л.П., Евстигнеев Р.Н. Энергетический потенциал рыночной трансформации. Вопросы теории рыночной трансформации в России (второй выпуск). МНИИПУ. Москва, 1999.

8. Евстигнеева Л.П., Евстигнеев Р.Н. Экономика как синергетическая система. Москва : URSS, 2010.
9. Frank A.G. Critique and anti-critique. Essays on dependence and reformism. N.Y: L. ; Basingstoke, 1984. 217 p.
10. Frank A. G. Latin America: Underdevelopment or Revolution Essays on the Development of Underdevelopment and Immediate Enemy. NY. : L. ; Monthly Review Press, 1969. 343 p.
11. Furtado C. Desenvolvimento e subdesenvolvimento. 1961. 166 p.
12. Furtado C. Formação econômica do Brasil. São Paulo, 1971. P. 112–140.
13. Furtado C. Dialética do desenvolvimento. Rio de Janeiro, 1964. P. 312.
14. Gans-Morse J. Searching for Transitologists: Contemporary Theories of Post-Communist Transitions and the Myth of a Dominant Paradigm. Post-Soviet Affairs. 2004. Vol. 20. № 4. P. 320–349.
15. Garraty John A. The Great Depression: An Inquiry into the causes, course, and Consequences of the Worldwide Depression of the Nineteen-Thirties, as Seen by Contemporaries and in Light of History. New York: Harper & Row, 1986. 312p.

REFERENCES:

1. Bertalanfy L. Obshchaia teoriya system – obzor problem y rezultatov. Systemnye yssledovaniya. Moscow: Nauka, 1976.
2. Ashby U.R. Obshchaia teoriia system kak novaia dystsiplina. Yssledovaniya po obshchei teoryi system. M. Nauka, 1969; Yzd. 4-e. M., 2009:
3. Sadovskiy V.N. Osnovaniya obshchei teoryi system. Lohyko-metodolohycheskiy analiz. Moscow: Nauka, 1974, 279 s.
4. Blauberh Y.V. Tselostnost y systemnost. Systemnye yssledovaniya. Yezhehodnyk 1977. M., 1977.
5. Kleiner H.B. Systemnaia paradyhma y systemnyi menedzhment. *Rosyiskiy zhurnal menedzhmenta*. 2008. T. 6. № 3, S29-40.
6. Skyba A.N. Rezonans-effekty v ekonomyke: formirovaniye systemno-synerhetycheskoho efekta. *Trudy YSA RAN*. Tom 61. 2011. S. 23-36.
7. Evstyhneeva L.P., Evstyhneev R.N. Enerhetycheskiy potentsyal rynochnoi transformatsyy. *Voprosy teoryi rynochnoi transformatsyy v Rosyy (vtoroi vypusk)*. MNYYP. Moscow, 1999.
8. Evstyhneeva L.P., Evstyhneev R.N. Ekonomyka kak synerhetycheskaia sistema. Moscow: URSS, 2010.
9. Frank A.G. Critique and anti-critique. Essays on dependence and reformism. N.Y: L.; Basingstoke, 1984. 217 p.
10. Frank A.G. Latin America: Underdevelopment or Revolution Essays on the Development of Underdevelopment and Immediate Enemy. NY.: L.; Monthly Review Press, 1969. 343 p.
11. Furtado C. Desenvolvimento e subdesenvolvimento. 1961. 166 p.
12. Furtado C. Formação econômica do Brasil. São Paulo, 1971. P. 112–140.
13. Furtado C. Dialética do desenvolvimento. Rio de Janeiro, 1964. P. 312.
14. Gans-Morse J. Searching for Transitologists: Contemporary Theories of Post-Communist Transitions and the Myth of a Dominant Paradigm. Post-Soviet Affairs. 2004. Vol. 20. № 4. P. 320–349.
15. Garraty John A. The Great Depression: An Inquiry into the causes, course, and Consequences of the Worldwide Depression of the Nineteen-Thirties, as Seen by Contemporaries and in Light of History. New York: Harper & Row, 1986. 312 p.